

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРАЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

**ҚАЗІРГІ ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ:
ЖАҢА БАҒЫТТАР МЕН КӨЗҚАРАСТАР**

«Бекмаханов оқулары» халықаралық ғылыми конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

21-22 мамыр

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции «Бекмахановские чтения»

**ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ:
НОВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПОДХОДЫ**

21-22 мая

Алматы 2010

Таймағамбетов Ж.К.
Внедрение результатов государственной программы «культурное наследие» в научный и учебный процесс 3

Омарбеков Т.О.
Батыс Қазақстандағы VI-IX ғғ. зыя-саяси ағуалдардың маңызы мен көзқарастары 6

Бекмаханова Н.Е., Нарбаев Н.Б.
Шнуровые книги и покаянные переписки как демографический источник для Казахстана и Киргизии XIX в 11

Қаражан К.С.
Ұлы жерінің тарихындағы өзекті мәселелері 14

Аманжолова Д.А.
Советская примерочная для Алатау (к вопросу о взаимоотношениях советской власти и казахской интеллигенции) 19

Атабаев К.М.
«Мәдени мұра» стратегиялық ұлттық жобаның орындауы: екі түрлі түсінік және олардың мәні мен маңызы 22

КАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДЕН ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢГЕ ДЕЙІНГІ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА: С ДРЕВНОСТИ ДО СОВРЕМЕННОСТИ

Абдиров М.Ж.
Деятельность «товарищества нефтяного производства братья Нобель» в Казахстане в начале XX века 26

Қаражан К.С., Ташенев М.Ж.
Опыт решения проблем межнационального согласия в КазНУ им. аль-Фараби 31

Алтаев А.Ш.
Социально-демографическое развитие населения Казахстана в конце XX-начале XXI века 33

Садықова З.Т.
Гражданственность и патриотизм сотрудников КазГУ в годы Великой Отечественной войны 36

Құндақбаева Ж.Б.
Новейшие тенденции современной зарубежной историографии в изучении истории империй 39

Сұлтансалиева Г.С.
Особенности организации учебного процесса КазГУ в годы Великой Отечественной войны 43

Кәрібаев Б.Б.
Қазақ хандығының құрылған жылы туралы пікірлерге таллау 46

Қозыбақова Ф.А.
Жаңа экономикалық саясат: оның қазақ өлкесінде ендірілу әдістері мен жолдары 51

Иманбаева Д.Қ.
Бауыржан Момышұлы тағылымы – адамгершілік идеясының құрметті бұлағы 54

Құлыманова А.А.
Образование органов государственной власти Казахской советской автономии 56

Ноянов Е.Н.
Саяхатшілердің діни наным-сенімдері мен қазақ халқының әдет-ғұрыптарындағы байланыстар 60

Хасанбаева Л.М.
Ұлы Отан соғысы тұсындағы Қазақстандағы мұрағаттық жұмыстар 62

Майдағали З.
Современные интерпретации «цивилизационной теории» в исторической науке 66

Саржанова С.С.
ҚР ғылым саласындағы заңдары және оның тарих ғылымы саласындағы міндеттері 69

Жапсаров Ж.Е.
XVI-XVIII ғғ. қазақ-орыс қарым-қатынастары тарихынан 71

Абишев К.Е.
Қазақстандағы саяси репрессиялау шараларының салдары туралы 74

Смағұлов С.С.
Тоқырау жылдардағы Қазақстан ауыл шаруашылығының ахуалы 76

Ахметжанова А.Т.
Степное положение 1891 года и иностранный капитал в Казахстане 80

Азмұханова А.М.
Тәуелсіз Қазақстан мәдениетінің әдістемелік негіздері 84

Әмірханов М.Б.
Мемлекет және қоғам қайраткері Нұрғас Оңдасыновтың өмір жолы 88

Сармурица Н.
Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Астрахан облысы қазақтарының тылдағы ерлік еңбектері 91

Дауытбекова М.К.
Батырлыққа тәрбиелеу мектебі және батырлық өмір салты ретінде 94

Серғалинова К.Т.
XIX ғ. соңындағы Қазақстандағы келен қызметі 97

жылдарында өздерінің патриоттық еңбектері үшін Астрахан облысы, Морфин ауданы балықшылары құрметпен сыйға ие болды. Мысалы: Еңбек колхозының балықшылары Гүзайыр Байтақов, Мұхаметқали Танашев, Память Ленина колхозынан ағайынды Маштақовтар ерен еңбектің үлгісін танытты. Сол бір жылдардағы халық басына түскен нәубетті Баймұқанов Болат Құмарұлы Каспий теңізіндегі «Чистая Банка» аралындағы болған қайғылы оқиғаны былайша еске алады: «Майданға жіберуге балық аулаумен айналысатын екі балықшы артельдерін жау сомолеттері бомбалады. Балықшылар өрімдей 16-17 жастағы қыздар мен жігіттер болатын. Олар Труд фронт, Светлое, Низовка селоларының тұрғындары болатын. Майданға кеткен әжелері мен ағаларының орнына жұмыс жасап жүргендер. Олардың сүйектері жиналып сол жерге жерленді. Қаншама жыл өтсе де біз тылда жүріп қазаға ұшыраған жерлестерімізді ұмытпаймыз. Себебі, өткенсіз болашақ жоқ» [7].

Ұлы Отан соғысының ауыр күндерінде барлық сол кездегі кеңес өкіметі құрамына кірген барлық республикалар халқымен бірдей Астрахан облысы халқыда тағдырдың ауыр да, қиын сынын бастарынан өткерді.

Отан үшін жанын беріп, қырышан кеткен боздақтар мен соғыс тауқыметін көтерген тылдағы аналар мен қарттардың, жас балалардың еңбегін бағалап, жүйелі зерттеу тарихшылардың басты міндеті болып табылады.

1. *Бір мың төрт жүз он сегіз күн. Алматы, 1980 жыл.*

2. *Панин И.И. Астраханская область в годы Великой Отечественной войны. Астрахань, 1995. – 342 с.*

3. *История Астраханского края: Монография. – Астрахань: Астраханского гос. пед. университета, 2000. – 1122 с.*

4. *Польская А.И. Патриотизм трудящихся Астраханской области в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Астрахань, 1957. – 224 с.*

5. *Великой Отечественной война Советского союза 1941-1945 гг. Краткая история. Москва, 1970. – 178 с.*

6. *Моторин Г.С. Из истории Баскунчакских соляных промыслов – Астрахань, 1990. – 186 с.*

7. *ҚР Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік мұрағаты. – 370-к. – 1-т. – 88-с. – 5 п.*

М.Қ. Дауытбекова,

С.Ж. Асфендияров ат. ҚазҰМУ аға оқытушысы

БАТЫРЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ МЕКТЕБІ ЖӘНЕ БАТЫРЛЫҚ ӨМІР САЛТЫ РЕТІНДЕ

Дәстүрлі қазақ қоғамында ежелден батырлық өмір салты ретінде қарастырылған. Қазақ қоғамында батыр атағын иелену үшін жас адам белгілі-бір әлеуметтік ортаның талаптарына сай болуы қажет еді. Айрықша Сібір корпусының аудармашысы, 1813-1814 жылдары Қоқанға жіберілген Филипп Назаровтың жазғандарында «...қазақтар әсіресе атқа мықты, өйткені балалары төрт жасқа келер-келместен оларды атқа мінгізіп үйретеді», - деп жазды [1, 97 б.]. Қазақтар ер балаларды жастайынан ат үстінде еркін жүруге бейімдеген. Балаға белі қатайған кезінде «ат мінгізер» дәстүрі жүрген. Сондай-ақ 12-15 жасар ер балаға қымды пышақ пен бірге белбеу тағу дәстүрі қалыптасқан. Бұл дәстүр жас баланың ер жігітке айналуын бекіту рәсімі ретінде қабылданған, яғни енді ол үлкендер тобына қосылып, бұдан былай ер адамдармен отырып тамақ жеуге, олармен бірге бір бөлмеде жатуға құқылы болды [2, 97 б.]. Себебі тарихи қалыптасқан жағдай көшпелінің барлық өмірін әскерилендіруге әкеліп соқты. Мәселен, Шыңғыс ханның ұлы Яссасының бір тармағы бектерге «ұл балаларды садақ ату мен атқа отыру шеберлігіне жақсылап үйрету мен жаттықтыруды және оларды ержүрек және батыр ретінде тәрбиелеуді» міндеттегені айтылған [3, 68 б.]. Белгілі зерттеуші Абрамзон қырғыздарда 6-7 жастағы ұл балалардың алдымен қойға, содан кейін арнайы ертұрманмен-тайға мініп, сондай-ақ олар арнайы садақтармен құс атып, ауылдан жырақта түнеуге үйренетіндіктерін атап өтеді. Сонымен бірге ұл балаларды тәрбиелеуде олардың қару қолдану біліктілігін артыру мен әскери өнерге баулуға ерекше назар аударылатындығын атап өтеді [4, 179 б.].

Көшпелі тайпаларға-төн осындай тәрбие жүйесінің айқын көрінісін қазақ қоғамынан кездестіре аламыз. Мысалы, Райымбек батыр жеті жасқа толғанда нағашы атасы көк тай мен қару жарактың бүкіл түрлерін алып келіп, Қангелді батырға әскери өнерге баулуды табыстайды [5, 56 б.]. Халық жадында сақталған образдар бойынша батыр атағын ер жігіт шын мәнінде өзінің жауынгерлік атымен қауышып, өзінің алғашқы ерлік ісін атқарғаннан кейін ғана алады. Бірақ, ол бұған дейін

әртүрлі жолдардан өтуі тиіс. Мәселен, ол өз құрдастарынан ерекше күшті болуы керек, күн санап өсіп жетілуі тиіс т.с.с. Сондықтан жас батырдың атымен қауышуы түркі-моңғол халықтарында кең тараған инициация дәстүрімен, яғни жасөспірім жігіттің жауынгерге өтуімен, осы сәттегі ең құнды сыйлық өз атына ие болуымен тікелей байланысты туындаған эпизод деп қарасак, мұндай ерекшелікті Күлтегін жырынан да кездестіреміз. Күлтегін бұл дәстүрден он жасында өтеді. Жырда «он жасында Умай тәрзді анам хатуның қуанышына менің кіші інім Күлтегіннің батырға лайық есімін иеленіп, батыр атанды» деген жолдар бар.

Батырлыққа тәрбиелеудің үлкен мектебі хандар мен хас батырлардың қасына еріп нөкер болып жүру салт-дәстүрімен тығыз байланысты. Бұл мектеп жас талапкерлердің тұмырын қаһармандық жолмен жалғастыруына, оларды өздеріне тән кағидалар мен ар-намыс кодекстеріне тәрбиелеуде үлкен бастама болды. М.В. Вяткин «егер ежелгі германдықтарда әскери көсем өзінің айналасына адал берілген жастарды жинаса, қазақтарда да батырлар ерекшеленіп, оның айналасына да адал берілген жігіттердің топтасады», - деп атап өтеді [6, 108 б.]. Мәселен, тарихи деректерде атақты батыр, тархан Жәнібек Қошқарұлының И. Неплюевпен келіссөз жүргізуге 1742 жылы 14 маусымда Ор бекінісіне келгенде қасына 513 жігіт ертіп келгені айтылады. Мұндағы бір назар аударарлық жағдай барлық жігіттер бір түсті ат мініп, біркелкі киінген. П.И. Рычков мұндай сән-салтанаттың көне құрлықтың ешбір мемлекетінде кездеспейтінін айтып, тамсана жазған [7, 53 б.]. Бұл мысалдарды келтіру арқылы біз «батыр» атағын иемдену үшін, қазақ жастарының түрлі даму жолдарынан өткендігінің бір дәлелін келтіруге тырыстық. Дала батырының негізгі өмірлік жолының қалыптасуы «Ер Тарғын» жырындағы карт батыр Қартқожақты өмірінің мысалы арқылы анық көрсетілген. Мәселен Қартқожақ батыр:

1) бес жасында жебе жасап, садақ тартуды үйренген; 2) он жасында қылыш асынып, күрестен жарысқа түседі; 3) он бес жасында атқа міну, қылыштасу мен найзаласу шеберлігін шыңдайды; 4) жиырма жасында түрлі ат және т.б. жарыстарға қатысып шеберлігін арттыра түседі; 5) жиырма бес жасында сауыт-сайман асынып, әскери жорыққа қатысып, жекпе-жекте жауын жеңіп нағыз батырға айналады. Елінің, жерінің қорғаны болады. 6) Отыз бес жасында үкілі найза қолына алып, жауға қарсы әскерді бастаған қолбасшыға айналады; 7) Қырық жасында елінің сенімді тірегі, қорғанына айналады; 8) Елу жасында ақылы мен парасатының арқасында ел ішіндегі қилы даулар батырдың алдында шешімін табады [8, 27 б.].

Сондай-ақ қазақ халқының ұлттық-спорттық ойындарының өзіндік тарихи даму жолдары, қалыптасу кезеңдері, тәрбиелік маңызы халықтың саяси әлеуметтік дамуының негізі болды. «Жамбы ату», «аударыспақ», «аламан бөйге», «қыз қуу», «көкпар», «күрес» сынды сайыс және т.б. ұлттық ойындардың әскери тәрбиеге бейімдеу мен тәрбиелеуде маңызы зор болған. Бұл ойындар негізінен шыдамдылықты, мергендік, мақсаткерлік, қысылған сәтте тез шешім қабылдай алу, ептілік қасиетін талап етті. Сондықтан бұл ойындарды кез-келген бала ойнай алмайтын. Осындай ойындардың бүгінгі баланың ертеңгі жауынгер ретінде қазақ әскерлерінің соғыста мықты да төзімді, найза лақтырған кезде мерген де кесек, батыр тұлғалы болып келуі мен жекпе-жек келген жауларын жеңуге дайын болуының басты кепілі болған.

Аңшылық, саятшылық құру дәстүрі де – жауынгер-батырдың қасиеттерін шыңдайтын өзіндік мектеп болды. Қазақ қоғамындағы ұйым болып аң аулау дәстүрі халқымыздың тарихи-мәдени кешенінің ажырамас бөлігі. Қаумалай аң аулау көшпенділер өмірінде айқын экономикалық маңызға ие болды және сондықтан әлеуметтік қатынастар жүйесі тән «қоғамдық институт» [9, 11 б.] іспеттес болды. Әр ер адам ұйым болып аң аулауға міндетті. Әскери өнердің өзіндік қалыптасқан мектебі бола отырып, көшпенділерде қаумалай аң аулау әскер ұйымдастыру жүйесімен өз сәйкестілігін де тапқан. Аңшылық жауынгерді және ұйымдарды «қулық», «қоршау», «қолға түсіру», «барлау», «ізін кесу», «көзін құрту» секілді әскери іс-қимылдарына үйретудегі мектеп болды. Аңшылық әскерді тактикалық ойлар мен шеберлікке шыңдады [10, 246 б.]. Көптеген зерттеушілер аңшылықтың әскери мектеп ретіндегі ролін атап өтеді. Мәселен, К.И. Бочаров жауынгерлер аңшылыққа шықпас бұрын іс-қимылды қалай жүргізу керек екендігін алдын-ала келісіп алды. Аңшылар үш тактикалық бірлікке бөлінді: орта, оң және сол қанат. Бұл өз кезегінде көшпенділердің негізгі соғыс тактикасы болғанына назар аударады [11, 9 б.]. Аңға шығудың олжалы болуы іс-қимылдың тезділігіне, сап құруға ұйымшылдығына қатысты болды. Аңшылық қазақтарда тек халықтың шаруашылығы ғана емес, сонымен қатар үлкен әскери маңызға ие болды. Аңшылық кез келген жорықтың, соғыстың, шапқыншылықтың серіктесі болды. Аңшылық әскерді әрі тамақпен қамтамасыз етсе, әрі айла-тәсіл жүргізудің дайындығы болды.

Әскери өнер мектептері ертеңгі және бүгінгі жауынгерлерді соғыс кезінде жасқаншылықтан, қорқақтықтан, босандықтан, жан сауғалаушылықтан, кейін шегінушіліктен сақтап, жат қоршауға түсіп қалған жағдайда тез шешім қабылдай білуге, ұрыстың түрлі тәсілдерін қолдануға, жауынан

құтылуға, жаудың күшін көп жұмсап қызғуға, бет-алды қан төкпеуге, қажетті жерде қан төгуден бас тартпауға, өзі және ат күшін сақтай ықтиярлықпен күресуге қабілетті болуға баулып, тәрбиеленді.

Көшпелі қоғамдағы жауынгер әскери өнерді игеру үшін барлық қару түрлерін меңгеру, соғыс амал-айпаларын игеру қажет болды. Садақпен атысу, қылышпен шабысу, алысу және найзаласу. Жас кезінен осындай әскери өнерге тәрбиеленген жігіттің батыр атануы да үлкен сынақтан басталады. Батыр атану үшін біріншіден, ту ұстап жауға шабу керек, екіншіден айқайлап шепті бұзу керек және ең бастысы жекпе-жекте жаудың батырын женуі керек. Сонымен бірге батырлық өмір салтын насихаттау және дәріптеу – бұл дала педагогикасының маңызды бір бөлігі, патриоттық тәрбиенің негізі болды.

Қазақ батырларының шыңдалып өту мектебінің бірі – барымтаға қатысу. Жалпы дәстүрлі қазақ қоғамындағы барымтаның орны туралы зерттеулерге көз салсақ, оны ұрлық-қарлық, тонау, тек жылқы ұрлау сияқты түсініктермен байланыстыру басым болғанын көреміз. Дегенмен барымта дәстүрлі құқық нормасы ретінде қарастырылады [12, 112 б.]. Біз барымтаның негізгі ұғымы ұрлық емес, оны дәстүрлі қоғамдағы құқықтық норма ретінде қарастыра отырып, батырлардың тәрбие мектебіндегі орны туралы ғана сөз қозғамақпыз. Зерттеуші А. Токтабай: «барымта көшпенділер қоғамындағы батырлар институтының бейбіт уақыттағы әскери дайындығы, қазіргі тілмен айтсақ, «военное учение» сияқты болған. Себебі, XIX ғасырдың он бойында қазақ жерінің сыртқы жауы жоқ, орыс әскерімен қоршалған. Ертедегі әскери демократия жаугершілік заманды аңсаған көшпелі рух – барын барымтадан, жылқы ұрлаудан алады», - дей келе, қазақ батырларының барымта дәстүрін, мәселен, өз туын, ел, тайпа туын алып шықпағанын, өзіндік ырым-жоралғыларын қатаң сақтағанын туралы мәліметтер келтіреді [13, 192-193 бб.].

Егер батыр атанудың басты талаптары айқалап шепті бұзу мен ту ұстап жауға шабу және жекпе-жекте жау батырын өлтіру десек, дәстүрлі қазақ қоғамындағы батырлықтың ең жоғарғы категориясы оның есімінің ұранға айналуымен және ірі соғыстар кезінде ту ұстау құрметіне ие болуымен тікелей байланысты болды.

Батырлықтың тағы бір белгісі, оның батырлығын мойындалуының бірі көрінісі - ту ұсау құрметі. Қазақ әскері күш біріктіргенде негізінен рулық-тайпалық принциптер бойынша жасақталып отырғаны белгілі. Осыдан келіп ұлыстық әскер бөлімдері құрылды. Сондықтан көшпелілердің рулық негізде құрылған бөлімшелерінің көрсеткен ерліктер мен майдан даласындағы істерінің бағасын алуы мен оларды айыру үшін жеке-жеке тулары мен таңбалары айшықталды. Жалаулардың түстері әртүрлі жасыл, ашықкөк, күлгін т.б. болып келді. Ханның туы тек көрінер көзге алып шығар биліктің символы емес, бүкіл әскердің, тіпті әскербасының ары мен намысы болып есептелді. Бұл елдіктің рәмізі болып табылатын ту бейбіт кезде аса сақтауда болып, тек соғыс кезінде ғана алып шығарылды. Оны алып жүру, ұстау, сақтау мәртебесіне көбінесе беделді сұлтандар, билер, батырлар ие болып, бас қолбасшыдан кейінгі екінші тұлға ретінде бағаланатын. Екі жақтың қоян-қолтық ұрысы кезінде туды жығу мақсатында арнайы тосын әрекеттер ұйымдастырылатын. Ал, ту ұстаушы сарбаздың мерт болуы немесе тудың жығылуы сарбаздар арасында бей-берекетсіздікке соқтырып, тіпті әскердің жеңілуіне әкеп соқтыратын [14, 342 б.].

Соғыс тулары – қазақтардың әскери қарулануының бас белгісі. Тулар кем дегенде екі қызметті орындайды: олар қасиетті белгі және ұрыс кезінде сотта, әскер басқаратын бірден-бір пайдалы жағым болды» [15, 179 б.]. Жалпы түркі-моңғол халықтары ежелден туды ру-тайпалық одақтың дәнекері, жорықтарда рух беруші санаған. Зерттеушілердің қазақ даласындағы ортағасырлар кезеңіне жататын петроглифтерде байрақтың көп кездесуін жоғарыда аталған ерекшелікпен байланыстырады. Ә.Т. Қайдаров қазақ эпосындағы батыр жауынгерлердің қару жарағы мен рәміздерін зерттей отырып, халық шығармаларында ақ, жасыл, сары, қызыл, кара тулармен қатар, көп түсті, яғни, ақ-жасыл, ақ-сары, ақ-кара тәрізді тулардың да кездесетіндігін айтады [16, 25 б.].

Қазақтар ел есінде қалған атақты батырлардың туларын атадан балаға мұра ретінде қалдырып отырған. Мәселен, халқымыздың этногенетикалық толғауы болып абылатын шежіреде Абақ-Керей тайпасының көрнекті тұлғаларының бірі – Шақшақұлы Жәнібек батырдың туы туралы айтылады. Жәнібек туы Абақ-Керей тайпасының қасиетті туы ретінде саналған әрі бейбіт өмір кезінде арнайы сандықта сақталып, оның үстіне отыруға тыйым салынған.

Ту халықтың немесе белгілі бір тайпаның желеп-жебеу жүрушісі, рухтандырушысы болып табылады. Ту – халық бірлігінің символы. Бұл ру-тайпалық құрылым мен мемлекет құрылысындағы тудың негізгі маңыздарының бірі. Бұл жөнінде А.П. Окладников: «Ту – жалпы тайпалық немесе рулық бірлестіктердің заттық рәмізі, әрі қасиетті бас ұратындары. Екінші қырын алып қарасақ, ту көсемнің титулы мен дәреже-беделін көрсететін болған. Бұл екі қасиетте бір-бірімен өте тығыз байланыста. Тусыз көсем, не хан болмаған», - деп жазады [17, 151 б.]. Жорық кезінде ту көтеріп жүру

үлкен мәртебе болып саналған. Туды, басқа да биліктің маңызды атрибутын жоғалту жауынгер үшін, ол мүше болып есептелетін әскер үшін үлкен масқарашылық болды [18, 53 б.]. А. Диваев: «Қазақтардың этнографиялық материалдары ту қызметіне жерлеу рәсімдері кезінде мынадай формула жататынын куәлік етеді: ту – адам жанының сыйымдылығы. Қазақтар егер өлген кісі тірі кезінде оған немденген болса оның туын үстіне қойған, немесе найзаға шүберек тағып қойған. Ал егер ол қатардағы адам, жәй қоғам мүшесі, жауынгер болса шаңырақ төбесінен ту шығарып қойған жерлеуден кейін, егер өлген кісі қоғамның алдыңғы әлеуметтік табының өкілі болса, болатын шабыстарда және басқа ойындарда, дене бастамасын кейінтеу дәстүрінде, ту ағашын не найзаны қаралы күнге арналған тамақ дайындалып жатқан отқа, ошаққа сындырып лақтырды. Қолбасшының жеке туы ұрпақтары арқылы сол ру-тайпаның кастерлі белгісі ретінде сақталды, ал қоғамның мүшелерін жерлеуде қолданған құралы тулар оған, найза сынықтарымен бірге өртелді» [19, 46 б.], - деп тұжырым жасайды.

Сонымен қорыта келгенде айтармыз дәстүрлі қазақ қоғамында батырлық жеке адамның қасиеті дегенмен, кез-келген адам батыр бола алған жоқ бұл дәрежеге жету үшін белгілі-бір мектептерден өту, қалыптасу кезеңін артта қалдыру тарихи құбылыс болды.

1. *Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (Сборник документов и материалов)*. – Алма-Ата: АН Каз ССР, 1961. – 744 с.
2. Курьяков В.П. *Памятники традиционной-бытовой культуры народов Средней Азии, Казахстана и Кавказа*. – Л.: Наука, 1989. – 97 с.
3. Гурьянов Я. *Степное законодательство с древнейших времен по XVII столет* // Изв. общ-ва археол., ист. и этногр. при Имп. Казан. ун-вер. – 1904. – Т. 20. – Вып. 4-5. – 768 с.
4. Абрамзон С.М. *Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи*. – Л.: Наука, 1971. – 403 с.
5. Бердібаев Б. *Райымбек батыр және тарихи тапымдағы жауынгерлік дәстүр* // Мына жинақта: Райымбек – қазақ халқының даңқты ұлы / Түкеұлы Райымбектің 300 жылдығына байланысты өткізілген республикалық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: «Жедел басу баспасханасы», 2005. – 156 б.
6. Вяткин М.П. *Батыр Сырым*. – М.Л.: Изд-во АН СССР, 1947. – 390 с.
7. *Топография Оренбургской губернии. Сочинение П.И. Рычкова 1762 года*. – Оренбург, 1887. – 405 с.
8. Ер Тарғын: *Батырлық эпос* / Қара сөзбен жырлаған М.Малауш. – Алматы: Жазушы, 1985. – 88 б.
9. Жамбалова С.Т. *Традиционная охота бұрыт: автореферат на соиск. уч. ст. канд. ист. наук*. – Л., 1986. – 20 с.
10. Картаева Ш.Е. *Қазақ халқының әскери өнері және жауынгерлік дәстүрі (XV-XVI ғғ.): тарих ғыл. канд. ғыл. дисс.* – Алматы, 1999. – 157 б.
11. Бочаров К.И. *Очерки истории военного искусства*. – М., 1936. – Т.1. – 104 с.
12. Дулатұлы М. *Бес томдық шығармалар жинағы* / Құраст: Дулатова Г., Иманбаева С. – Алматы: Мектеп, 2003. – Т. 2. – 390 б.
13. Тоқтабай А. *Барымта – батырлық мектебі* // Отан тарихы. – 2007. – №3. – 186-194 бб.
14. Келешорный С.Г., Султанов Т.И. *Казахстан: Летопись трех тысячелетий*. – Алма-Ата, 1992. – 384 с.
15. Абылхожим Ж.Б., Бурханов К.Н., Кадырбаев А.Ш., Султанов Т.И. *Страны в сердце Евразии*. – Алматы: «Қазақ университеті», 1998. – 288 с.
16. Кайдаров А.Т. *Доспехи и вооружение война-батыра в казахском эпосе и их этно-лингвистическое объяснение* // Известия АН КазССР, серия общественных наук. – 1973. – №6. – С. 25-40.
17. Окладников А.П. *Коль и знамя на ленинских тисах*. – М., Л., 1951. – Вып. 1. – 151 с.
18. Левшин А. *Описание киргиз-кайсацких или киргиз-казацких орд и степей*. – ч. III. – СПб: Тип. Карла Крайя, 1832. – 304 с.
19. Диваев А. *Обычай кыргызов Семипалатинской области* // Этнографические материалы. – Ташкент, 1896. – 96 с.

К.Т. Сергазипова,

Семей мемлекеттік Медицина академиясының аға оқытушысы

XIX ғ. СОҢЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КЕДЕН ҚЫЗМЕТІ

XIX ғ. басында орыстың ұсақ көпестері ауыл шаруашылығы өнімдері үшін қазақ даласына тереңдеу еніп, кейін сауда орталықтарын жаулап ала бастады. 1819 ж. ұсақ көпестерді гильдалдық көпестерден қорғау үшін арнайы заң қабылданып, ешкім қазақ даласынан әкелінген мал және мал шаруашылық өнімдеріне және оларды қалалар мен селоларда көтерме-тірек бағалармен сатуға шек қоя алмады. Орыс-қазақ сайда байланыстарының жылдам өрістеуіне Ресей халқының шикізат өнімдеріне зору болуы мен қазақ даласының малды өлке бола тұра күнделікті тұрмысқа қажетті бұйымдардан тапшылық көруі тиімді әсер етті. Егер, соңғы жылдары Сібір жәрменкелерін зерттеумен шұғылданып жүрген Т. Щеглованың зерттемелеріне талдау жасасақ, Батыс Сібір